

КОСТА ЗЕМЉОТРЕС

www.pravoslovo.net

Под великом граном чувеног ораха на гробљу виде се још остаци гроба Косте Земљотреса. Гроб је и био сиромашки, а одувек су га још газила деца кад дође време зрелим орасима. Сиромах Коста Земљотрес. Нити је у време његове сахране дрво било овај царски орах који је сада; нити је велика грана баш његову гробу хтела правити присенак; нити је у несрећном човечуљку било ичега од земљотреса. Надимак тај је био и остао само случајна и споредна ствар у животу мајстор Костином.

Некада свима у варошици познати Костица шнајдер био је мало, слабашно, мирно створење. Као прави и рођени шнајдер није ни могао друкчији бити. Јесте ли завирили кадгод у радионицу где седе, у фусеклама и прслуцима, шнајдерски момци? Тврде четвороугаоне столице без наслона са којих се они сатима не дижу, и које им кости стружу и бутине пресецају, па сироти само одлажу ногама. Главе вечито погнуте. Нос, усне и очи тегле се стално за концем, истерају лице из главе и извуку дугачку шију. А десна рука од јутра до мрака убада, пробада, истрзава конач; и како се тај конач све више и више крати, рука све чешће цима угнуте груди и климатаву главу; напослетку, при кидању конца, задрма главом тако да вилице звекну и језик дође у опасност.

Мали Костица био је још и некако скресан: брада му скресана да је скоро и нема, рамена му скресана као да је риба требао бити. Мала стопала; ситан глас; танке руке измучених прстију на којима су последњи зглавци као оглодани, од тврдих дугмета, штављене поставе, јаких конача, и вреле материје испод утије која просто љушти шнајдерске прсте.

Костица је био од оних „јединаца“ који су то по цену да се роде сирочад. Родитељи су му били: једна сувише у године зашла кћер сеоског попа која је прешла у варошицу и ту се утешила удавши се за древног пушкара; и тај пушкар, некада први момак, а на крају само фирмоносац радње коју одавно воде његови ожењени синови из првог брака. Стари младенци, на своје властито чудо, родише сина, и стадоше крити дете. Паланка онда навали на бабицу. А бабица записа, код власти, нечувену ствар: да мисли да је дете мушко.

Сва три душмана малог Костице одоше некако убрзо на други свет; прихватише тада дете млади пушкари, и дадоше му кревет у великој фиоци за капсле. На капслама за метке је спавало дете све дотле док једнога дана не показа вештину да кроји и шије девојчицама за лутке. Пушкари га онда истераше. И тако дечко уђе у своју професију, и то сасвим правилно, на основи талента.

Неку анатомију и неку естетику је носио у себи мали калфица. Све што је крива линија, то он тегли и прошива за машину. Рукави његови су били чувени, као живи. Мајстор га је ценио; мало мало па звизне неку поруку свом млађем калфи, Костици, или му хитне пакет искројеног комада у крило.

Једног дана заподену се теоријски разговор у шнајдерници. Костица, други калфица, док ћута, ћута. Па онда утури ноге у ципеле, устаде, и поче: „Панталоне, мајсторе то је тешка ствар. Ено погледајте оне официре што иду тамо преко пута. Погледајте корачање, погледајте ногавице. Али то одело није овде рађено. Ево како ја мислим, мајсторе. Рукави ако не ваљају, има капут; капут ако је с фелерома, ту су рукави. А панталоне, то вам је ногавица, и шлус. Знам, знам, има вештина, има добра рука, али има и друго, а то су маказе. Праве шнајдерске маказе, алат! а не ово с чиме се и ви и други мучите. Штриц, штриц, глођу маказе чоју, глође чоја маказе, кад погледате, рез вам сав чулав од руња, а испод кроја штофане прашине као да су дрва тестерена... Знам ја, мајсторе, шта говорим, и видео сам то што говорим, и ето толико сам хтео рећи, и хвала што сте ме саслушали."

Шнајдерница се запрепастила. Мајстор је променио десет израза лица, а први калфа и двадесет. „Па добро, а где си ти видео те маказе што саме кроје?" - запита напоследку мајстор. - „Видео сам; а сад вам хвала што се не наљутисте."

Костица као да је тог дана положио неки важан испит. Доби ранг и у радионици, и на улици, а нарочито у занатлијској читаоници у коју је одлазио много чешће од других. Истину рећи, читаоницу је Костица заволео околишно: кад је осетио да му и у мушком и у женском друштву смета бабичин запис. Постепено, почео је у читаоници да се просвећује и национализира. Он није схватао ствари добро повезано, али је извео неки регистар о географским и политичким чињеницама у вези са српским народом. Читао је нарочито радо покрајинске листове, и у њима дописе простог света, пуне чињеница. Све је то он носио у себи као неку тајну. Једаред само повери се послужитељу читаонице. „Знаш, кад тако читам о Србији, Босни, Црној Гори, а нарочито о оном Санцаку, који никако не могу да ухватим ни где је ни како је, осећам да ми нешто из срца расте, овде, горе, горе, и груди ми буду тесне."

Једног јутра уђе Костица у шнајдерницу са дугуљастом кутијом. Извади нове новцате fine шнајдерске маказе. Два неједнака ножа, клин на опрузи, ушке за прсте како прсти захтевају. Узе Костица комад поставе, распростре је по столу за кројење, удену десну руку у маказе, прстиће леве руке скупи као плајваз и учини њима у ваздуху неколико потеза као да црта, и онда, одлучно, и некако елегантно, рину маказе у материју. Колико што блеснуше, без једног шкрипа испадосе маказе из платна. Још два три пута тако, и појави се фини модел панталона.

Свашта се говорило међу паланачким кројачима. Да Костица већ одавно има маказе и одавно зна кројити панталоне, и сигурно и герок и пелерину; да је лисац лукави; да га треба избацити из друштва и из читаонице занатлијске; да се кројењем панталона још није доказао да је мушко.

Ипак је све то изашло на добру прекретницу у животу Костину. Још неко време је остао код старог газде, али сад је он кројио, звиждао и хитао искројке. После се ослободио, добио диплому, радио на парче код разних мајстора Једног дана изнајмио дућан и почео самосталан рад. Читаоница га је прва дочекала са новим именом: мајстор Коста. После се оно чуло више и више, на пијаци, у

одборима занатлијског удружења, у општини. Шнајдерски момци без рада и мали кројачи без материјала нису испуштали из уста име мајстор Костино. Неким девојкама се учини да је нови мајстор и порастао и раскрупњао се. Други и можда већи део паланке наставио је старо, оно што паланка сматра „шалом“: да извирује хоће ли однекуд малер, несрећа, брука на човека. У једном друштву у кавани умало се једном не посвађаше износећи доказе за и против мајстор Костиних професионалних и физичких својстава и преимућстава. Један ће тад узети да умири. „Мора се признати да је човек напредовао и све тешкоће, као што се ваља, постепено савлађивао. Почео од рукава, прешао на капут, па на панталоне. Сад има још да се покаже мајстор за сукње, и онда ћемо му признати мајсторство, и шнајдерско и оно остало.”

Тек што се смеј стишао, у кавану улази мајстор Коста, и право томе столу у празној столици до говорника. Има тако тренутака кад су погана реч и казна на длаку близу, па се тек опет размимоиђу. Седе мајстор Коста, поручи неки слаткиш, како то већ бива, тачно осети да му се нико није обрадовао. Збуни се, заболи га, и упаде у другу неумесност. „Пођох, видим има другова, на рекох, да уђем, и баш да се и потужим. Сад ме чисто срамота. Али кад сам већ почео, де, реците ми, зашто свет мени пакости, зашто ме каља? Јесам ли какву срећу видео? Јесам коме што скривио? Сметам ли коме? Цео дан радим као стока, с једним момком; пред вече просто претргнем, легнем на онај мој креветац и изјаучем се у себи, овако слаб и грозничав. Нико не зна какав је мој живот, али пакост тера своје... Што не одох некуда у бели свет, па да слугујем до гроба, али да не гледам очима шор и комшилук. Већи су и од Бога и од цара шор и комшилук! Што они хоће, у чему се сложе, то буде... Али шта вреди сад о томе говорити. Прође најбоља младост. Где је коза везана, ту има и да пасе. - Е, хвала на друштву.”

Тек што је мајстор Коста изашао, а онај говорник тихо запева:

Ој Костице, туго моја,
Шта ће теби деца двоја,
Кад не могу бити твоја.

Тачно је осетио мајстор Коста моћ шора, и да не може ни он даље од шора. Не само да је у њему остао, него је, некако кад му би четрдесет година, у том шору и кућу купио. Обичну паланачку кућу на углу, са три прозора и дућаном на фронт, и са два прозора у сокачету и баштицом позади. Сад му раде неколико момака у радионици. И причају да се мајстор прочудачио. Све више шије за господу, па је толико акуратан да нико не може с послом да му угоди, и да се то већ више и не исплаћује. Осећао је и сам мајстор Коста маторог момка у себи. Види добро да се, што се његове личности тиче, проаљкавио. На себе меће одело које момци покваре. Боји се старости. Да ли да се жени? Нуде му и девојке, и удовице, с децом и без деце, али се он некако окреће и од онога што му је пар, и од онога што би требало да му ласка. Дошао је у оне године кад човек још пожели неку жељу, али не жели да се она и испуни.

Једне године, о вашару великогоспојинском, који празник је био и слава мајстор Костина, позове он неке своје муштерије из околине, са породицама. У том друштву стиже и једна девојка, висока, крупна, иначе туђа, ничија, пола

слушче пола усвојеница код имућног прерађивача кожа. Није лепа, али некако сва чиста. Ристана се звала. Газда Спаса кожар, велика лажиторба у разговору, али тачан кад што обећа, и милосгив сиротама, повео је Ристану на вашар зато што јој је то обећао, а не са неким другим намерама. А баш да је и помишљао на прилику неку за удају, мајстор Коста му при том заиста не би долазио на ум. Али мајстор Кости замаче за око здравље Ристанино, смерност, неки сладак глас, и нарочито осмејак, који, уосталом као код свих што од туђина стрепе, некако дуго остаје на лицу. Стаде мајстор Коста мислити баш оно што газда Спаса није мислио. Позва Ристану у башту.

Велика Госпојина је сладак празник у слаткој природи предјесењој. Жуто лишће је још украс; топло је; цвећа пуно по свима лејама, и то наше домаће цвеће је увек некако слатких боја. Пита мајстор Коста гошћу своју ово оно. Ристана прича живот сироте: живот пун рада и жеља, младост пуну страха од старости. Мало мало па каже неки чудан израз; српска реч, али необична „Мајка ми је била тамо однекуд из Санџака, па ето тако понешто још кажем као она, ма да сам сасвим мала остала сирочеч." Мајстор Коста осети да му нешто расте из срца. Сва она магловита знања из читаонице појавише се у глави. Појмови о оном тајанственом Санџаку стадоше се бркати са тренутним околностима. Ристана, то је наш свет, мученик. Газда Спаса, плав и дебео као бундева, учини се мајстор Кости мрки Турчин, и крив за нешто. У самом себи осети као неки покрет за патриотско дело. Једном речју, мали шнајдер се залетео да се ожени.

Ристана, наравно, без икакве либљивости, пристаде одмах на све. Газда Спаса је брже боље испричао неколико лажи о својим предвиђањима, и обећао девојци скромну спрему, коју је, о свадби, лично и донео. И тако Ристана неочекивано постаде мајсторица и своја газдарица.

Шор је одмах поделио улоге. С једне стране се расклиматала даска на плоту; с друге стране једнаке прелеће мокро рубље у мајстор Костину башту, и мора неко да иде да се извини. Мајсторици Ристани све то мило. Још је порасла канда, и још више се снагом обложила. Не изгледа рђаво ни мајстор Коста, али је његова боља половина велику сенку бацала на њега. Варошица зове њега „депни муж", а њу „весела удовица", и сви чекају да виде ко је кога боље преварио.

Испало је тако да су мајстор и мајсторица преварили паланку. „Весела удовица" роди сина. Крстише дете Срећко, јер је родитељима срећу донело. Мало беше, па дође други срећко, коме мајстор Коста из захвалности према жени, изабра име Риста. После две године дође и Сека. У мајстор Кости порасте сујета оца. Почео је богме и да се хваста, па и да враћа мило за драго. „Хвала великом Богу, би како он рече, а не како шор хоће. Шта ће теби деца двоја - је л' тако беше? Троја су ту! изволте да видите! И сви здрави и грлати. А није рђаво ни мени, ни мојој мајсторици. Што више деце, све више муштерија!"

Није претеривао мајстор Коста. Поруцбина ваздан; у кућу се купују нове ствари, деца весела и напредна. Мајсторица је све нешто волела да купи ствари од метала. Говорила је: то деца не могу разбити. Али је било јасно да ужива у оном нечем продирућем што имају предмети метални. Шор је вирио кроз свих

пет прозора „Свуда јој се нешто цакли; требала се Санцакуша удати за кломфера."

Истина је било и то да су деца доста галаме и несташлука изводила. Некако је нечега на претек било у свакоме од њих. Срећко једном руком врти точак на бунару. Риста, кад га момци задиркују, надговори и надмудри све. Сека се утркује са псима и са ждребетом. Али су у основи деца била добра, нису чинила штете ни пакости ни људима ни животињама. Мајсторица се понекад ипак потужи на урнебес и тутањ. А мајстор Коста брани децу и своје уживање: „Нека их, није ово саборна црква."

Мајстор Коста се у последње време некако све више и више у сликама изражавао. Мало срећа, мало читаоница, човеку се машта потхранила. Једном, кад је опет с одушевљењем говорио о живости своје деце, рече: „Шта граја, шта тутањ! кад се својски разиграју, у мојој је кући прави земљотрес!" Како ту реч једаред употреби, некако му се нарочито допаде, и више се од ње није одвајао. „Лепо каже онај у допису: Цар спава, новаца нема, а народ се буни. Одавно ја вама предсказујем да ће бити лома и земљотреса." Ако је неред на столу за кројење: „Је ли земљотреса било овде?" Ако пијан човек на улици тетура и заплеће: „Овај мисли да по земљотресу гази." И тако из најсрећнијих дана његова живота остаде човеку име Коста Земљотрес. Наравно, није се љутио. Од његово троје здраве деце је потекао израз. С неком сујевеком је неговао ту реч. Чинило му се, тај земљотрес, та немирна деца, то је велика његова победа онде где је можда и он сам помало сумњао да може победити.

Али као што све око човека у току његове судбине добија друга и друга значења, тако бива и са речником. Реч која је некад била израз задовољства, постане после израз ироније, и горе од тога. Мајстор Костина судбина поче да се колеба. Показа се, то јест, да и деца његова имају судбину, и то свако своју, и да ће многе речи почети да имају сасвим друго значење. Спавати, на пример, то сад понајчешће значи бдити, или рђаве снове снівати. Учини се мајстор Кости, једне ноћи, да однекуд из њега, као да је он раскршће, воде три стазе, расту, дужају, а по тим стазама његова деца, мала као што су сви основци. Једно друго као да не познају, њега, кад их викне, не чују. Сагне се мајстор Коста да скуп и к себи тргне стазице, али како коју дирне, она, као трула, отпадне. Пробуди се човек, протрља чело, гутне мало воде, заспи, и опет сан. Пијаца, и судија, осподин Ђурић говори народу: Објављујем са жаљењем да се после много година открила тешка заблуда и неправда. Сава Мрасић, осуђен на робију за паљевину туђег имања, и лишен свег свог имања - невин је био. Држава ће сад направити што може, откупиће имање Савино, и вратиће а још и са одштетом његовом сину.

Мајстор Коста скаче из постеље, гледа јесу ли сва деца у кревету; па се онда сети да су људи још у оно време говорили да суд није право судио; и сети се да је Савин син давно умро, и да никаква правда не може бити учињена. Сав дрхће, буди жену, крсти се, све му се чини да је он учинио ту или неку другу неправду.

Откако пођоше у школу, мајстор Костина деца зазнаменоваше бригу и страх. Срећко неће да учи; најгори је ђак по учењу, премда најбољи по владању.

Риста врло добро учи, али је избила код њега једна дивља напроситост у нарави и један пркос без граница. Сека почела да побољева; оздрави, поправи се, па опет занемогне. Заређаше код мајстор Косте они познати натмурени, недоједени, па и отплакани ручкови; јавише се пресели празници; дођоше кажњавања деце, прво старим оделом, па затварањем у штофарницу, па напоследку и батинама. Извлачио је батине Риста, и дизала је руку на њега само мајка. Мајстор Коста зарије прсте у врат и образе и бежи. Постепено ослабише живци, и он тек тресне маказама о тезгу или залупи неку фијоку коју су момци оставили полуотворену. Једаред, ушао је да руча, кад тамо ниједног детета нема на месту. Сека, што није бивало, Сека клечи; Срећко је у штофарници забрављен; Риста утекао, јер је покварио метални будилник, и онда још матери дрско одговарао. Мајстор Коста улети натраг у радњу, дочепа неки предмет и расцопа огледало. Улети сад за њим и мајсторица и рекне: „А гле откуда Ристина нарав!" Мајстор Коста, што никада, дрекну такође: „Ја сам добио ту нарав од њега, псета санцаклијског, а не он од мене." Мајсторица удари у плач. „Земљотрес код комшије!" - шушка шор. Срећко је после шест година свршио основну школу, научио читати и писати, и преписао ваздан песама и песмарица. Отац га узне у радионицу. Пробадавадисао је две године: матери у кући одлична помоћ, али у радњи баш никакве вајде од њега. Дадоше га у обртну школу. Проведе две године, изађе без сведоџбе. Већ момчић, а ништа да почне радити. „Хоћеш ово? оно? хоћеш у калуђере?" Хоће да свира са бандом по погребима и каванама. Мајка закука. Мајстор Коста се савлада: „Па како ћеш, лудо дете, у свираче, кад ни свирати ни певати не знаш. Шта ћеш међ њима. Хоћеш тањир у шаке па од стола до стола у прошњу. Је ли то хоћеш?"

Док је говорио мајстор Коста узне пажљивије посматрати Срећка. Шеснаест година; престао да се развија како би требало, а они то нису ни узели на ум. У очима има нешто што он, отац, данас први пут види. Мајстор Косту прође језа. Помисли на своје рођење и детињство, на младост, на наглу одлуку да се жени непознатом девојком. Излети у башту и поче да шапће: „Можда је болестан; можда је неправда терати га да ради што не може." Па онда узне скоро кроз плач говорити: „Нећу да ме савест једе, нећу да чиним неправду и силу, нека ради шта хоће, нека иде куд хоће."

Одведе Срећка једног дана на наук код свирача, уговори колико ће плаћати и купи ћемане. Срећко није далеко дотерао са свирањем, али је једне вечери збиља купио бакаруше. Брука у кући, брука пред паланком. Ристана очи не суши, а мајстор Коста црн и сув као мрав. Сети се онда један од свирача да опроба Срећку глас. Певао је Срећко, као да је само тај позив чекао, ваљда десет песама. Речи зна напамет, глас му мали, али пун неке сете и љубави, и са оном бојом која тако дира људе меланхоличне, страдалне. Ето са тим гласом не само да се реши питање Срећкова занимања, него отпоче одмах и чудна његова самосталност. Одвојио се и од куће и од свирача. Сам припева уз нечију тугу или севдах, некад по клупама у парку, или у чамцу на реци, некад по свадбама, а и по кафанама. Али у кафану је улазио и из ње излазио као неко више биће. Није пио, није трпео пијане, није се наметао, узимао као награду колико му ко даде. Постаде популаран, и чак вољен. Тражили су га људи као неког видара,

исповедали му се као свештенику. Разговарати с њим није много вредило, али тиха његова песма, увек друга и друга, годила је као мелем. „Можда је у њему пропао неки талент?" рећи ће неко. „Пропало је ту више него талент; није тај момак као што треба."

Мајстор Коста стане на дућанска врата, гледа на улицу, али не види на улици ни људе, него одмерава свој удес и Срећков. „Има у Срећку нешто чудно. Занимање његово, то је срамота, али нико то не каже, и сви га воле. Људи са мном терају због тога спрдњу, а њега нико не дира." Полагано се навикоше и родитељи Срећкови на тиху трагедију у коју се претворио скандал у њиховом породици. Срећко свраћа, разговарају, понекад и руча. Сасвим издалека га тек питају да ли му што треба. „Зарадим, доста." Мајка и отац спусте главу. Мучи их „зарађивање" Срећково. А Срећко је ведар. „Секу гледајте што боље можете; да оздрави, да је удате, и да јој дате мираз." То је говорио тако као да нешто зна што они не знају. Али га нико даље ништа не пита. Кад у једној породици почне да не ваља, ћутањем се бар одлаже оно што ће и тако доћи.

Сека је сад једино дете у кући, јер је Риста већ трећа година у Пешти, у школи за машинске браваре и фабричку праксу. И Сека је повучена са оног првог плана на који паланчани тако радо истурају своју децу, само ако икако могу. Још побољева, нема радости од ње. Није ни лепа девојка „Мираз ће имати, то јој је све" - говори шор. - „Ако и то не поједу доктори." Пре две године Сека се била разболела од отока у колену једне ноге. Оздравила је, али је нога остала са смањеном моћи. По паланци се говорило о штапу, о два штакама, о сребрној машини „због које мајстор Коста умало није банкротирао". - „Наслутила Ристана; све да јој је нешто што се сија. Е, сад јој се сија сребро тамо где не треба!" Све је то био празан разговор. Сека је ходала без штапа и машине, али је нога била осетљива и лако заморљива, па је девојка много седела у кући. Постаде везиља. „Треба само да почне вести за цркву, и онда се зна да ће плести седе."

Сети се једнога дана мајсторица Ристана - „дошло ми као у сан" - неког лековитог блата крај манастира у Санцаку. Мајстор Коста сачека лето, и не казујући ником ништа диже се са ћерком на далеки пут. Једва је добио пасош, јер је једва умео да објасни куда управо хоће да путује. И деси се чудо. Нога ојача, Сека оживе и пролепша се, и врати се кући у сељачком оделу оног краја, као нека фина лутка.

Али се и мајстор Коста вратио преображен. Док је тамо био, у разговору с људима, на малим излетима, његови се балкански појмови прилично расветлише, многа његова знања из читаонице се како треба повезаше. Мило мајстор Кости што сад зна шта говори; служи се опет много сликама у причању; ту је, наравно, и земљотрес. Учитељ из места му је дао био карту Балкана, објаснио лепо боје и знаке, и мајстор Коста је безмало и спавао с том хартијом. Вратио се кући ни тамо ни овамо него човек који зна политику.

Кућа мајстор Костина опет оживе. Као да је и она била у Санцаку на блату. Секи долазе другарице, оцу њеном људи на разговор. „Бога ми ће овај наш Коста умрети као прави правцати мушкарац. Ко би то мислио!" - говоре

„другови и пријатељи". Кад падне вече, и сви се разиђу, онда Ристана још има да слуша неку политику. Једном јој био досадио, и она рече, више у шали него с прекором: „Ма, човече, остави се туђих брига." - Мајстор Коста је осећао да је баш те вечери необично лепо доказивао, па се лецну и разочаран и љут: „Да нисам можда запустио своје бриге? Је ли ти чега мало?" - „Шта ти је, Коста? ја у шали, а ти..." - „И за шалу треба памети." - „Ма, лепо ја теби говорим да је Риста твоја крв." - „Иди, лези, и не прави без нужде земљотрес!"

Риста је био по лику и стасу сушта мати. Али нарав није била матерна. Поносит, плах, чистунац на себе споља и узнутра до ината, паметан, опасна језика Мајстор Коста је правио фигуре у разговору, а син његов их разбијао. Једаред, кад му је отац мало надугачко поповао о стрпљењу, Риста га прекину: „Немој да се љутиш, али скрати то. Једаред си у животу говорио јасно и кратко, онда кад си треснуо утијом у огледало." Стари људи у паланци говорили су да је у Ристи дед његов, пушкар. Мајстор Коста је то било из разних разлога непријатно, он је то увек одбијао. Али је после таквих разговора остајао намрштен и у себе повучен. Сећао се прича о своме рођењу; и прича о некадашњем пушкарџици, младом, и о оном старом који је био његов отац. Млади пушкар је био надалеко чувени делија. Ловац, јахач, певач, тврдоглав и охол, прзница, шалција, сила да ради и тече, сила да зачас направи калабалук. Седео је у затвору зато што је ранио човека; а због дрског понашања на суду одлежао је повишену казну. Девојкама је колико певао толико и пуцао под прозорима, и онда бежао од страже смејући се грохотом. С првом женом је имао пет синова, и како које дете донесу с крштења, он му испали четири метка над главом: „Во имја оца, и сина, и свјатаго духа, амин!" И сто таквих чуда. С оружјем је живео, само оружје ценио, израђивао ванредне пушке. Дође му Женско друштво по прилог, а он, пиштољ. Дође учитељ за прилог да се купе књиге одличним ђацима, а он, пиштољ. „Код мене друго нема. Ја имам пет синова, и не месим торте. Носи то, учо, и нека дечко спреми за после, јер ће Србима још требати сјајно оружје." И запева тихо:

Од јалмана до горњег нишана
Пушка ми је златом обљевена.

Сећа се мајстор Коста свих тих прича. Он је шести син тога пушкара; њега млади пушкарџици уопште не сматрају братом. „И зар сад моје најбоље дете да носи у себи крв оног старца који већ ни за мене није имао снаге да се родим здрав и јак као и други свет."

Риста мајстор Костин, наочит, уљудан, употребљив на најсложенијем послу, остаде у Пешти у фабрици никланих предмета. Оженио се Српкињом из Будима, становао у тазбини, имао два сина, дакле почео не може бити боље. Мало је болело родитеље његове што им, откад се оженио, никако није долазио. Пише, зове, али сам не долази. Једног дана Ристана опреми мужа на пут. Требао је остати у Будиму два три дана, а остао је недељу дана. Ристани мило. Кад се путник вратио, имао је шта да прича: „Много Мађара! Нисам знао да их је толико у тој њиховој Пешти. Наши се држе и не даду, а опет им није ни лако. Говоре српски, на пример, а заносе. Па и мој Риста као мало заноси. А жена му добра, и кућица лепа, и деца као јабуке. Само, фабрика, ако ћете мене питати,

богами, чини ми се у тамници сам био док је прођох. Тај тутањ, та бука, тај тресак, то треперење и вртење, е, мало је рећи земљотрес. Неке гвоздене шипке једнако излазе из неког ваљка, и пружају се као живе, као неки дуги прсти. А увуку се, а истуре се. И кад се увуку, мислиш прождрло их нешто и неће више изаћи, кад ево их опет, и сад ти се опет чини да расту и све су дуже и сад ће тебе шчепати. Није лако ту радити и одговорност имати. Па и смирио се на том послу онај мој бесни Риста. Чува се, кажу, свега. Ипак, провири његова несрећна нарав. Љут је као паприка, каже његова жена. Чуо сам, добио би још једно унапређење, али се свадио са старијим радником, и још Мађаром. Не знам шта ће му Бог дати..."

Једне облачне октобарске вечери, око десет сати ноћу, одјекну пуцањ из грубе, тешке пушке. Чуло се, наравно, у свој варошици, али нико није испао на улицу. У паланкама се обично ништа не дешава, и паланчани, кад треба да су храбри, збуњени су. Ипак, на одјек пуцња скочио је у кафани млади, необично лепи Станоје, старешина поглаварствене страже, и без шињела потрчао према касарни. Кад је стигао до угла, одјекну други пуцањ, и несрећни младић се сруши мртав на месту. На глас о том мучком убиству две су жене пале у несвест: мајка јединца Станоја, и Сека мајстор Костина. Убица је признао злочин, казао је да је другог вребао, и плакао је док је говорио колико жали Станоја. У мраку јесење ноћи није добро распознао човека.

Секу је најбоље тешио Срећко. И мајку Станојеву је он најбоље разговарао. Риста је писао сестри дугачко писмо; као узгред јој је јавио да ће их посетити један његов друг из Будима, столар са самосталном радњом, који путује послом. А оцу је писао Риста о тој истој посети мало отвореније. Све је ишло брзо. И младић и Сека пристадоше. Паланка је пронашла адресу вереникову и поштено јавила да „девојка једнако иде на гробље“, али Срећко је успео, кад је младић опет дошао, да чак и њега одведе до Станојева гроба. И тако се све добро сврши, венчаше се, и Сека оде „далеко“ - уздисала је мајсторица.

Прво писмо после Секине удаје била је вест да су Ристу затворили. Због увреде мађарског народа. Зачудо, мајстор Коста се у први мах држао присебно. Сетио се да је то политичка кривица, и говорио жени да су и те какви људи за такво што седели у затвору, па и у тамници. Али увече мајстор Коста осети да га грозница тресе. Сутрадан га је паланка видела како први пут у животу улази у адвокатску канцеларију, излази из ње, жури у магистрат, оданде некуда, не увардаше куда, и опет адвокату. Трчи као без душе, шешир га поклопио, изгледа као без главе.

Адвокат је саветовао на ништа не предузимају док оданде не потраже податке о Ристи. Збиља је стигао акт којим се траже подаци о Ристину „предживоту“. Кажу да је у магистрату било смеја док су писали тај извештај: отац, снајдер, који није могао служити војску ни као болничар; мајка, слушкиња; брат, пева тужне песме на уво несрећнима; сестра - то се у последње време говорило у варошици - удата за столара који прави мртвачке сандуке. Риста је независно од свега водио своју судбину. На претресу је био дрзак, вређао, и пресуда је испала строга: две године тамнице. Све новине, мађарске и

српске, забележиле су случај и казну. У оно време, белешка у новинама била је страшна ствар. А и без новина, куд ћеш већег ужаса: син на робији. Мајстор Коста је поаветио. Ристана лежи, кажу да је удар капље. Срећко је сад сав ослонац и снага. Преселио се код родитеља, води кућу, гледа мајку, сваке вечери се довија да оца у сан превари. Кандило се целу ноћ не гаси, три човека у тој малој ниској кућици наизменце жмуре и једно друго варају да су заспали. Свако од њих мисли на Ристу, и ниједно не разуме ту природу. Као камен је лежао Риста на њима.

Прошла је година дана од Ристине осуде. Пролеће огрануло. Зелени се трава, зелени се река, сунце греје нежно као да милује. На кући мајстор Костиној две роде, али би прикладније било да су две вране. Ристана лежи у воденој болести и дићи се неће. Сека је родила мртво дете, не осећа се најбоље, муж њен пише да би добро било да је неко одведе до оног блата где се некад лечила. „Ко да је води!“ - бризнуо је у плач мајстор Коста. Риста је могао бити помилован још пре два месеца, али није хтео да пише молбу. Срећко - засуче се, припаше материну кецељу, ради по кући све сем кувања, мајку диже и премешта, стигне и у баштици нешто да уради, а ако се увече све смири, запали у својој собици претролејку, чита на глас песмарице и песме из старе своје читанке. Ујутро се први дигне, почисти пред кућом, оца поздравља са „љубим руке“ и додаје му столицу и воду и лек, улази да види матер, и онда одлази на остали домаћи посао као да никад друкчије није ни било.

Једнога дана стиже вест да је Риста помилован с тим да за четрнаест дана напусти мађарску територију. Састао се само са женом, одмах јој рекао да оцу нипошто неће да се врати, и отишао некуда да поново нађе живот. Онога истога дана кад је дошло писмо са вешћу да је Риста изишао из затвора, умрла је предвече мајсторица Ристана. Али тешко, са питањима и тражењем у очима до пред само издисање. „Децу желиш, Ристана?“ - „Три мајке умиру у мени.“

Мајстор Коста је предао радњу, издао један део куће и увукао се са Срећком у крило. Неколико месеца нису знали шта је с Ристом. Напоследку дође писмо из Румуније, из фабрике код једног рудника. Риста тражи исправе за прелазак у румунско поданство. Жена и деца су код њега, нашао се и за жену неки рад, живеће се. Мајстор Коста изда још један мали стан и сабије се у крајичак куће. Као што су становали, тако су на крајичку некадашњег живота почели да живе један мали нездрав живот. Срећко сад и кува А мајстор Коста узео да ради повртњак иза куће. Најмили су момка, тобоже баштована, и производе поврће и продају га.

„Коста Земљотрес пиљари.“ „Коста Земљотрес постао вегетеријанац.“

Мали оронуо старац који је почео слабо да чује и још слабије да види, сродно се са биљкама на неки особит начин. Почео је мирисе биљака да прима као неки говор. Кад момак рано изјутра сече и вади поврће за пијацу, старац узима снопиће, чисти их од земље, мирише их дубоко. А кад око подне момак врати непродату, свелу зелен, старац је опет граби обема рукама, меће у воду, прска, мирише. Суво семе стави на длан и мирише га. Увече седи у баштици „док се мириси не затворе“. Напоследку уђе у собицу, и пре но што ће лећи, окваси очи богојављенском водицом. То му је Ристана оставила некако у

аманет. Болесна од водене болести, сирота жена је једнако фантазирала о лековитим снагама воде. „Не заборави да сваке године узмеш доста богојављењске воде.“

Прекинуле се скоро све вести између оца и деце. Не пишу ништа пријатно. Престале су тако бар и оне некадашње страшне вести, и то ваљда значи да им је добро. Стари и Срећко се тако саживели, да просто једно исто говоре и мисле. Син све више личи на оца. Смањио се, осушио, оседео, око очију му се ископале дубоке боре, добио и на леђима старачку грбу која премаша погнуту главу. Кад ходају по башти, и човек их гледа с леђа, изгледају као две утваре без глава. Утварасто су и живели. Све више чудачки, штедљиво, мало запуштено. Новац од кирије су скоро сав носили у штедионицу. С времена на време су слали понешто Ристи, понешто Секи. Али дописивали се скоро више никако нису.

Једне зиме окашљаше јако обојица. То је била велика мука, и уједно последња прилика да се са ретком оданошћу пазе. Код Срећка је дошло запаљење плућа и није издржао. Сахранили су га на сами Бадњи дан. Стари, слаб и болестан, возио се до гробља; кћери и сину ништа није јављао. „Далеко је Будим, далеко је Румунија, зимње је доба, Божић је.“ Увиђавност је нарочито јака код људи усамљених, заборављених, безнадежних; они се боје свега и стиде себе.

Смрт Срећкова бацила је старог оца у сав ужас старости и немоћи. Жена која је залазила да погледа кућу, почела је да поткрада домаћина немилосрдно. Кирајџије нису доносиле кирију, а стари је није тражио, јер се бојао свега и свакога, и није више знао како да настоји на свом праву. Једног дана је замолио некога да му напише писмо за Секу, јер он не види. Писмо је било крик очајања: „Продаћу кућу, даћу вам сав новац, дођи и преведи ме да тамо умрем.“ Сва је варошица знала за то писмо и многим је било језиво. Старији људи су као на длану видели историју једног породичног живота. На крају крајева буде тако као да су сви чланови породице за нешто криви, и једно од другог се крију.

Сека је одговорила оцу као из неког другог света. Писала о својој лепој ћерци Анђелији, о „најбољим“ кућама у које је примају. А „деда“ мора мало причекати док се преселе у већи стан који им је сад због Анђелије потребан. Комшилук је прочитао „деди“ писмо. Старац узме да спрема на гомилу ствари. Сузе су му текле и кад је знао и кад није. Још те ноћи је спавао у својој кући, а сутрадан пређе у старачко благодејање.

Метнули су га тобоже у бољу класу, јер ће плаћати. Али је то било тако страшно и необично, да се стари другог дана вратио кући. Упао је у своју собицу као што се камен гурне у рупу. Хтео је да наложи ватру, па оставио. О ручку није ручао, о вечери није вечерао. Шор није више завиривао кроз прозоре. Нико од укућана није пришао да што пита или предложи. После два дана вратио се стари у благодејање, са два мала сандучића ствари и с богојављењском водом.

Слабости су нагло опхривале новог благодејанца. Квасио је светом водом и очи и уши и срце и ноге и руке. То га је умарало, па би тек једно или друго заборавио. Једног дана заборави све, леже у постељу, и позва адвоката. После

сахране - не пре - да адвокат пише Ристи, а ако Риста не може доћи, онда Секи. Адресе деце своје само је отприлике могао дати. Кућа да се прода, новац подели унуцима. Адвокат запита колико је унука, а стари одговори да не зна. „Будим је далеко. Румунија далеко.“

Сахранише некада угледног мајстора благодејање и адвокат. За сандуком је ишао одбор читаонице. Кућу је дошао да прими и прода Секин муж. Он је отишао на гроб мајстор Костин, и дао мало уредити и оно што је још било Ристанин и Срећков гроб. Бледуњави продавац мртвачких сандука, са целокупном муком мајстор Костином у цепу, силазио је с гробља тако као да је ту оставио за собом нешто што га се никад више неће тицати. Ни фамилија, ни смрт.

Међутим, како прича стари гробар, крезуб и древан, али одличног памћења и жива кроника паланке, у Будиму никог више нема; и ћерка и зет и унука мајстор Костина умрли су. Риста је, кажу, пронашао неку машину, али баш од ње остао инвалид, и примао од фабрике пензију. - „Не знам шта је сад с њим, а синови његови, знају сви, живи су, и отели се обојица од сиротиње. Старији је адвокат у Букурешту, богаташ, али је узео презиме свога добротвора, чијом се ћерком оженио. А млађи и нема презимена. Он је у ловачком дворцу румунског краља главни над ловцима и хајкачима, псима и коњима, и зове се Џон.“ - „Дакле три гроба онда боље чувају спомен на несрећног и честитог мајстор Косту.“ - Крезуби гробар се смеје, показује једну безубу вилицу. „Није три, него два. Онај Срећко несрећко, сећате ли се, њега ту више нема. Кад смо се оно једаред, има година, почели расправљати са швапским гробљем: ко коме прелази границу и сахрањује мртве у туђу веру, ми одовуд решисмо да ћемо ископати јендек. И једне ноћи почесмо копати. Кад Шваба виде шта радимо ми, удари и он у копање. Копај одовуд, копај одонуд, још се земља и сама од себе проваљује - оборисмо вам ми ту, и помешасмо, бар двадесегак наших и њиних костура. У том јендеку је пропао и Срећко, Бог да му душу прости“ - крсти се, и шушњетаво и иронично се смеје матори копач гробова.

*Хроника паланачког гробља,
Исидора Секулић*